

Jonas KLIMAVIČIUS

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

METALŲ TERMINIJOS AIŠKUMUI IR TVIRTYBEI

Metallų terminijos pagrindiniai dalykai yra nusistovėję ir aiškūs. Čia norima pabaigčiai sutvirtinti tik kelių terminų pasirinkimą, patikslinti reikšmes, kad terminologinis aiškumas ir tikslumas būtų visur – ir žodynuose, enciklopedijose, vadovėliuose, ir katedrose, auditorijose, klasėse, ir gamyboje, prekyboje.

1. *ketūs*

Kiekvieną bendrinės kalbos vartotoją ir bent kiek logikos paisantį žmogų stebina reklamuojamos *Kauno ketaus liejyklos špižinės viryklės*. Visi, ėję vidurinę mokyklą, iš chemijos, fizikos, geografijos žinome tik *kėtų*, šito turėtų ir užtekti – gyvenimas neturi griauti mokyklos pamatų. Tačiau civilizacijos kai kam dar labai trūksta – griau-na terminijos normą ir reklama, ir kokia laikraštinė kulinarija: *Špižiniame katile įkaitinami riebalai arba aliejus* LA 1998 32 22. Daugumas šviesuomenės žino (bent girdėję), kad *špižius* (variantai *špižas, špyžė, spižius, spyžius, pižas, spižė, spyžė*) – barbarizmas, lenkybė (turi tarmėse ir reikšmę „ketaus katilas“, net „ketaus dangtis“), pati kilimo iš vokiečių kalbos [lenk. *spiz*, ryt. prūs. *špis*, vid. vok. aukšt. (*Glocken*)*spise*]. Ar kas nors iš „špižininkų“, *špižiaus* vartojimą bandančių argumentuoti tarmių vartosena, žino, kad tarmėse – rytų aukštaičių ir žemaičių – yra ir kita lenkybė, pažįstama ir pagal rusų kalbą – *čigūnas* (*čjugūnas*), turinti tokias pat reikšmes ir dar reikšmę „geležinkelis“? Barbarizmas vis tiek yra barbarizmas, o ne savas, ne veldinys, tarmėse barbarizmų daug.

Apie žodį *ketūs* 1929 m. savo knygoje „Kalba ir senovė“ yra rašęs įžymusis kalbininkas Kazimieras Būga: „Žodžiu *ketūs* Kuršaitis vadiną puodą daromąją geležį (rus. *чугун*): *ketūs* das Gusseisen, *ketinis puodas* K¹ I 573. Vok.–latv. Ulmanio ir Brašės žodyne skaitome: Eisen : gegossenes čuguns *ķets* 236, Gusseisen lieta dzelze, čuguns

(чыгун) *ķets* (Bartau, lith. *ketūs*) 365. Kur tūdviųjų žodžių tėvynė?“ K. Būg RR II 139.

Nors Būgos klausimas ilgai buvo tiksliai neatsakytas, tačiau pats žodžio *ketus* lietuviškumas buvo neabejotinas. Jau 1918 m. Voroneže išleistame Rygiškių Jono „Mūsų žodynelyje“ pirmenybė jam: *ketūs*, *špižas* – чыгуна . 1919 m. Kaune KarŽ (rengtas, kiek žinoma, Petro Rusecko) pirmenybę teikia lietuviškam: *ketus* (*špižas*) – чыгуна , *ketinis* (*špižinis*) – чыгунный. 1920 m. TechŽ₁ – taip pat: чыгуна – *ketus*, *špižas* (nors lietuviškoje dalyje – abu vienodai). 1939 m. KP vietoj žodžių *špižius*, *špižinis* teikia *ketūs*, *-aūs*, *ketinis*, *-ė*. Tai buvo autoritetingiausių normintojų teikinys. 1950 m. Bielefelde LKV irgi: *ketus*, *-aus* „geležies rūšis“ (ne : l. *spyžius*, r. *čiugūnas*). DŽ₁ aiškiai rodo kryptį: *špižius* žr. *ketus*, o DŽ₂ ir DŽ₃ kodifikuoja griežtai: *špižius* ntk. (t.y. neteiktinas!) = *ketus*. 1949 m. TechŽ₂ dar negriežtas: чыгун – *ketus* (*špižius*), 1959 m. PolŽ₁ žengia atgal prie barbarizmo: чыгун – *špižius*, 1984 m. PolŽ₂ – pirmyn: чыгун – *ketus*; 1960 m. ChŽ₁ šokią tokią pirmenybę teikia lietuviškam: *špižius* (= *ketus*), bet *ketus* (= *špižius*) laikomas pagrindiniu, nes čia pateikiamas ir aiškinimas – „Fe ir C lydinys su kitų elementų priemaisomis“; 1997 m. ChŽ₂: *špižius* ntk. (t.y. neteiktinas) $\nearrow$ *ketus*. Bostono LE – tik *ketus* (VII 106), MLTE II – tik *ketus*. Tačiau po ilgos pertraukos ir norminamajai leksikografijai visiškai atmetus barbarizmą *špižius* enciklopediniškai vėl nuolaidžiauja – *ketus*, *špižius* LTE V, TLE II.

Latviai, apskritai slavybių gerokai daugiau savo bendrinėje kalboje turintys, čia yra suktelėję į šalį – linę daugiau vartoti ne *ķets*, o *čuguns*. Latvių kalbos tezauras ME II latv. *ķets* lygina su liet. *ketūs*, nurodo vartojamą Liepojos, Kuldygos, Aizputės, Nygrandos apylinkėse. Nors M. Brencė nurodo, kad „*ķets* (no liet. *ketus*) no dienvidrietumu Kurzemes (kursiskajām) izloksnēm ir kādreiz pārņemts literārajā valodā un kopš tā laika lietojums kā paralēlforma vārdam *čuguns* (kr. чыгун)“ (M. Brencē, Lituānismi latviešu literārajā valodā, – LVKJ I 60), tačiau nei jo skolinimosi iš lietuvių (tarmių!), nei platesnio vartojimo bendrinėje kalboje nepatvirtina faktai. LaKV X pagrindiniu variantu laiko *čuguns*: *ķets* sk. (t.y. skaties – žr.) *čuguns*. Terminu irgi laikomi abu, bet pirmenybė – ne savam žodžiui: *ču-*

guns, ĳets MTME. Norminamasis vienatomis visai griežtas: *čuguns* „dzelzs un ogleķļa sakausējums; ĳets“ LVV₁, o *ķets* – nēra! 1964 m. LieLaV₁ daryta priešingai – kaip lietuvių kalboje: *špižius* žr. *ketus*, o *ketus* – *ķets, čuguns*. Tačiau 1977 m. LaLieŽ *ķets* žr. *čuguns* [o ir lietuvių kalbos žodynas anachroniškai paslavintas: *čuguns* – *ketus, špižius; ketaus (špižiaus) liejykla; špižinis (ketinis) katilas; ketaus gabalas, luitas*]. 1995 m. LieLaV₂ nēra nuoseklus: *ketus* – *ķets, čuguns*, bet *ketaus* (= *ketaūs!*) liejykla – *čugunlietuve*; lietuvių šnekamajai kalbai čia visai be reikalo prikeliamas *špižius* sar. (t.y. šnek.) – *čuguns, ķets*.

Latv. *ķets* vartosenoje nēra visai retas: LVBV I 1 *čuguns* – 65x, *ķets* – 8x; LVBV IV *čuguns* – 1/1, *ķets* – 1/1; LVBV II 1 *čuguns* – 6/3; LVIBV *čuguns* – 73, *ķets* – 8.

Daugiatomis LVV₂ juodu laiko visai lygiaverčiais: *čuguns* – „trausls dzelzs un ogleķļa sakausējums; ĳets“ ir *ķets* „trausls dzelzs un ogleķļa sakausējums; čuguns“.

Liet. *ketus* ir latv. *ķets* bendrumas ir Ernstui Fraenkeliui, kaip anksčiau Būgai, dar nēra jų kilmės išaiškinimas: „ist die Herkunft der Wörter unklar“ FrnW. Pagaliau Konstantinas Karulis savo LEV I *ķets* ir *ketus* gretina prie žodžių latv. *ķetna* (su variantais) „letena“, liet. *ketera*, gr. *kotýle, kótylos* „įduba; indas“, lot. *catīnus* „(molinis) dubuo“, dem. *catillus* „dubenėlis, lėkštelė“ [per got. *katil(u)* atėję skoliniai – sen. sl. *kotъlъ*, rus. *komea*, liet. *katilas*, latv. *katls*] – iš indoeuropiečių šaknies **ket-* „lenkti, linkti; kreivas, lenktas“. Šitai etimologijai ne prieštarauja, o ją gal dar galėtų papildyti ir remti Kazimiero Gaivenio netikėtas ir paprastas siejimas: „jo pusbroliu galima būtų laikyti nebent tik žodį *ketai* „sumedėjusi ruplio beržo žievė“ TV I 38 (nesvarbu, kad vartojamas neplačiai: *Iš beržo ketų degdavo degutą* Skaudvilė. *Beržo liemens ketus nuluptus nešės į anglių vietą* Skaudvilė. *Ketinis beržas* Skaudvilė – LKŽ III).

Etimologija gali sustiprinti ir latv. *ķets* pozicijas bendrinėje kalboje. Liet. *ketus* bendrinėje kalboje ir terminijoje privalo likti pirmiausia pagal normos pastovumo principą. Net jeigu kas kada ir įrodytų, kad *ketus*, kaip *špižius*, būtų nelietuviškos kilmės, jau nebūtų galima nė galvoti keisti – mokyklos pamatų, kalbos normų niekam nevalia griauti. *Špižiaus* slaviškumas gerokai aiškus ne tik kal-

bininkams ar lenkiškai mokantiems, bet ir paprastiems bendrinės kalbos vartotojams – aktyviesiems, lyderiams, todėl žeidžia tautinio išdidumo jausmą, negali būti prestižiškas. Visada renkamės savą žodį, ypač kai skolinys yra aiškiai jaučiama svetimybė. Net kai reikia rinktis iš dviejų skolinių, renkamės tą, katras bendrinės kalbos vartotojų nėra atpažįstamas kaip aiški svetimybė. Taip bendrinėje kalboje yra germanybė *gatvė*, o ne slavybė *ūlyčia*; germanybė *spinta* (lotyniškos kilmės), o ne slavybė *šėpa*; germanybė *strykas*, o ne slavybė *smičius*; germanybė *budelis*, o ne slavybė *kotas* (plg. *kotavoti*); tiurkizmas *svogūnas*, o ne slavybė *cibulis*, nors kaip tik šitos slavybės tarmėse plačiausiai vartojamos. Netgi iš dviejų slavybių renkamės tą, katra atrodo ne tokia svetimkalbė ar visai svetima neatrodo: *sijonas* (itališkos kilmės), o ne *spadnyčia* (ir ne *andarokas*); *ajeras* (tiurkiškos kilmės), o ne *totorka*; *liūtas*, o ne *levas*; *smuikas*, o ne *skripka*; *groti*, o ne *grajyti*, *grajinti*; *liudyti*, o ne *sviečyti*. Kartais net formą aplietuvinam, kad neatrodytų svetima: *kišenė* (plg. *kišti*), o ne *kešenius*; *būgnas*, o ne *būbnas*; *bijūnas*, o ne *pivonija*. Panašiai renkamės iš dviejų germanybių: *griovys* (plg. *griauti*, *griovė*), o ne *grabė*; *rėmas* (plg. *remti*), o ne *romas*.

Vartojame ir vartosime *ketūs*, *ketūnis* – tiktai! Jei latviai neišlaikytų savojo *ķets*, mes liktume vieninteliai baltiškojo *ketūs* paveldėtojai ir saugotojai.

2. Kaip įsigalėjo *alavas*, o ne *álvas*

Kalbos istorikai negali atsидžiaugri žodžiu *álvas*, tik į bendrinę kalbą jis nepateko. Kaltų gal neieškoma, bet esama lyg kokio apmaudo – baltiškas veldinys *alvas* praganytas, o vartojamas jo slaviškasis giminaitis – skolinys *alavas*.

LKŽ I₁ duomenimis, *alvas* vartotas J. Bretkūno biblijoje ir M. Daukšos katekizme, jo reikšmė nurodoma „švinas“, o LKŽ I₂ – „minkštas, sidabro spalvos metalas“ (būtų lyg *baltasis alavas* – „sidabriškai baltas, minkštas“ LTE I; o *švinas* – „melsvai pilkas, minkštas“ LTE XI). SD₁ *ołow/Plumbum* yra *šwinas*, taip pat – SD₃, o SD₃ *Oblewam co ołowem/woskiem/etc. Liquido obduco* – *Apleiu alawu/*

waszku/etc. (beveik kaip DK 77 – *álwu yr waszku teia*, tik čia ne *alavas*, o *alvas*!). Tačiau jau ir K. Sirvydo žodyne yra skolinys *cina* – SD₁ *Cyna*/ex germ. *stannum* yra *cyna*, SD₃ *Cyná*. *Stannum* – *Ciua* (= *Cina*), taip pat SD₃ *Kontryfał/cyná przednia*/abo *Angielska Stānum Anglicanum* – *Cina* iš *Anglios łabay giera* (SD₁ *kontryfał/plumbum cinereum* – neišversta). *Alavinės kulkos* Mrk rodytų, kad tai – „švinas“. *Alavėlis* Plv, Lš, *alavukas* Ūd, *alupkà* Kp, Pn, Mžk, *alūpka* Grg „pieštukas“ taip pat greičiausiai čia rodo glūdinti „švino“ reikšmę (plg. vok. „pieštukas“ – *Bleistift: Blei* „švinas“ + *Stift* „vinutė; kaištis; rašiklis“). LKŽ II₁ *cinas* – „minkštas sidabro spalvos metalas“, o LKŽ II₂ – 1. „alavo ir švino lydinys“, nors ir vok. *Zinn*, ir iš vokiečių skolinias lenk. *cyna* – tik „alavas“. *Alavo* (ir *alvo*) reikšmės poslinkis – „švinas“ → „alavas“ – matyt, priklauso nuo metalurgijos pragmatikos. Nors *alavas* ir *cinas* yra skirtingi skoliniai, jų reikšmės lietuvių kalboje sutapo (lenkų *ołow* – „švinas“, o „alavas“ – *cyna*!).

K. Būga 1912 m. siejo ir aiškino: liet. *álvas* = latv. *alvs*, *álva* „Zinn“ [t.y. „alavas“ – J. K.] = prūs. *alwis* K. Būg. RR I 342. Vėliau: liet. *álvas* „цинк“ (Nesselmann Wb. 5); *свинец* (Bezenberger Beitr. zur Gesch. 270); „олово“ = latv. *alvs* „олово“, *olvs* = prūs. *alwis* „свинец“ K. Būg RR II 507 (o prūs. „alavas“ – *scarstis* : liet. žem. *skárdas* K. Būg RR II 684). O K. Būgos „Lietuvių kalbos žodyne“ *álvas* – Zinn B, Q, *plumbum album*, олово [о свинец, Blei, *plumbum nigrum* – *švinas*] K. Būg RR III 428. LotŽ duomenimis, *plumbum*, arba *plumbum nigrum* (Plinius Major), yra „švinas“, o *plumbum album* (Julius Caesar, Plinius Major), arba *p. candidum* (Plinius Major) – „alavas“ – greičiausiai „baltasis alavas“; o SD₁ *plumbum cinereum* – gal „pilkasis alavas“ („Žemesnėje negu 13,2 C temperatūroje baltasis alavas virsta pilkuoju, arba *alfa alavu*, kuris yra trapus ir lengvai virsta milteliais“ LTE I): lot. *cinereus* – „peleninis“ (taigi atitinka ir spalva, ir konsistencija). O lotyniškas (ir mokslinis cheminis) „alavo“ pavadinimas *stannum* Plinijaus laikais reiškė „švino ir sidabro mišinys“, tik vėl. lot., virtęs *stagnum* – jau „alavas“ (Isidorus Hispalensis, ~570 – 636), nors *staniolis* – „alavo arba jo lydinio su švinu folija“.

K. Būga išsamiai aiškina *álvo* kilmę: „Jei metalui vardas būtų duotas nuo jo spalvės, tai tuomet jis būtų gretintinas su šiais žodžiais: sva. [t.y. sen vok. aukšt. –J. K.] *elo* „lohbraun, gelb“ (...): lot. *al-bus*, gr. ἄλ-φός „baltas“: air. *luaide* „Blei“ (...)“ K. Būg RR III 428. Beje, „Kalboje ir senovėje“ spalvos motyvacija aiškinama ir *švino* kilmė: „Sl. *svin-ьcb* (*švein-) // lie. *švinas* (la. *svins*) be nebus tik kilęs iš šaknies *kwei-* „šviesti : švitėti : skr. [t.y. sanskrito – J. K.] *çvetáh*, f. *çvenī* „weiss“ P. Persson Beitr. 745?“ K. Būg RR II 259. Pridurtina, kad T. V. Gamkrelidzės ir Viačeslavo Ivanovo naujausioje indoeuropeistikos versijoje tarp indoeuropiečių „baltas; šviesus“ reprezentantų – ir liet. *álvas* „alavas“ (o ne „švinas“!), prūs. *alwis* „švinas“ IKI II 783.

Beje, reikėtų neužmiršti, kad *álvo* (matyt, ir kitų metalų pavadinimų) baltiškumo ar net indoeuropietiškumo reliatyvumą puikiai suvokė jau K. Būga: „Kad *álvo* (ide. *olawo-*) vardo kilmė ir būtų tikra, tai dar ir tuomet būtų neleistina tvirtinti, kad metalo vardas nėra skolytinis. Iš indoeuropiečių prokalbės aiškiai *álvo* negalėjo paveldėti, nes tuomet dar tebebuvo akmenis (neolito) gadynė ir dar nemokėjo kalti nė vieno metalo TŽ I 407“ K. Būg RR III 428.

Taigi M. Daukša vartojo veldinį *álvas*, o jau K. Sirvydas – skolinius *alavas* ir *cina*. J. Bretkūno biblijoje – ir *alvas*, ir *alavas*. *Alavą* K. Būga laiko baltarusišku skoliniu – iš g. [t.y. gudų – J. K.] *олово* K. Būg RR III 388. *Cina* yra lenkybė, o *cinas* – germanybė. Vadinas, gana anksti greta alternatyvos *alvas* ar *alavas* atsirado ir kita – *alavas* ar *cinas*. R 375 ir K yra *cinas* (nors dar N: *Alwas* – Zinn), J – *cina*. 1919 m. Karž *alavas* – *олово*, 1920 m. TechŽ₁ *alavas* – *олово* (ir *cinas* – *олово*, net *олово* – *cinas*, *alavas*). Nepasiūlė bendrinei kalbai *álvo* jo etimologas K. Būga, nors jam metalų pavadinimų lietuviškumas rūpėjo – pats, greta *metal*o, vartojo liet. *naūgis*: *Naugiai* (*metalai*) *tuomet dar ne labai pažinta* K. Būg RR III 496. *Varis esąs vienatinis naugis, kurį pažinę indoeuropiečiai* K. Būg RR III 587; pažymėjo S. Daukanto vartoto „plieno“ pavadinimo geišis lietuviškumą (: *жесть*) K. Būg RR II 684 (*geišis* 2. ret. „dalgis“ Grg – LKŽ III). 1933 m. LEnc I vartoja *alavą*. Tik LKŽ I₁ *alavą* laiko nevartotinu žodžiu: x *alavas* (sl.), bet ten – tai „švinas“, o ne *álvas*... Lyg ir vėrėsi vartai

alvui, bet neatsivėrė. Paskui vėl 1950 m. Bielefelde Lietuvių tremtinių bendruomenės 5000 egz. tiražu išleistame LKV vietoj *alavas* (g.) taikiamas *alvas*, bet irgi ne visai nuosekliai, ne visai chemiškai: *álvas*, *cinas* (plumbum album), nors *cinas* jo abėcėlinėje vietoje nepateiktas. Beje, jau 1943 m. LieVoŽ, nors *alavas* – Zinn (ir *cinas* – Zinn), bet *alvinis* – zinnern. Tačiau tąsos *alvas* neturėjo. Nors Bostono LE I *alavas* – „senas lietuvių skolinys iš lenkiško „olow“. Jo vietoje mūsų chemikai vartoja skolinį iš vok. kalbos – *cinas*“, iš tikrųjų LE IV – *cinas*, o *alvo* – nėra. O Lietuvoje 1949 m. TechŽ₂ *олово* – *alavas*. 1960 m. ChŽ₁ *cinas* žr. *alavas*. DŽ₁ ir DŽ₂ *cinas* žr. *alavas*, o DŽ₃ *cinas* ntk. = *alavas*. Tik KPP₁ ir KPP₂ – su „etimologine“ atodaira: *cinas* – geriau *alavas*. Tačiau terminijoje neegzistuoja „geriau“.

Alvas, priešingai negu *ketus*, tiesiog neturėjo laimės. Ne vienas toks – liet. žem. *uostai* (Mažosios Lietuvos *uosnai*) irgi užleido vietą slaviškai savo bendrybei – skoliniui *ūsai*.

3. *bronza; žalvaris, skaistvaris (švitvaris); misingis; raudonvaris; tombakas*

Jau 1907 m. SNŽŽ yra *bronza* – „sulietas varis su alavu“ (1936 m. TŽŽ – „panašus į auksą vario ir alavo lydinys“). 1923 m. STŽŽ *bronzos* reikšmė supainiota – „vario, cinko ir aliuminio mišinys [lidinys – metalas]“.

Keisti lietuvišku žodžiu *bronzą* bandyta seniai. 1870 m. K I 262 *Bronze* – *geļšwas wārias*. 1914 m. Jonas Jablonskis *vainikas iš bronzos* taisto į *žalvario karūną* J. Jabl R IV 131–132. 1918 m. Rygiškių Jono „Mūsų žodynėlyje“ *žalvaris, skaistvaris* – *бронза*. 1919 m. KarŽ *žalvaris (skaistvaris)* – *бронза* [nors *skaistvaris* – ne „bronza“, o *красная медь* (v. *žalvaris*), taip pat *gelsvarinė dėžutė* – *латунная коробка* (beje, *gelsvaris* nefiksuotas net LKŽ III); dar ir *masinginis aptraukalas* – *медная рубашка*]. 1924 m. VI *skaistvaris* – *латунь*.

Bandymas nepavyko, nes *žalvaris* yra visai kitoks vario lydinys, bet to bandymo liekanų vis dar yra: nors *bronza* įteisinta jau 1949 m. TechŽ₂ ir 1959 m. PolŽ₁: *бронза* – *bronza*, *латунь* – *žalvaris*, o 1960 m. ChŽ₁ *skaistvaris* – „Cu ir Zn lydinys“ – *латунь, желтая медь*,

tačiau prie *bronza* – „Cu ir Sn lydinys“ – *бронза* ChŽ₁ dar pažymima: „kai kas vadina *žalvariu*“. Pažymima visai ne be reikalo – tai dar vis aktualu. 1958 m. amerikinės „Gimtosios kalbos“ pirmajame numerioje P. S. (t.y. Pranas Skardžius) į klausimą: „Ar *skaistvaris* yra tos pat reikšmės, kaip ir *žalvaris*?“ atsako: „Paprastai šie žodžiai savo reikšmėmis lig šiol griežčiau nebuvo skiriami; pvz., „Lietuvių kalbos vadove“ [2 sk. minėtas LKV – J. K.] abu šie žodžiai yra lygiareikšmiai ir jais verčiama *bronza* „vario ir alavo lydinys“ GK 1958 1 16. Ir 1968 m. NdŽ V *žalvaris* – 1. *Messing*, 2. *Bronze*. Lietuvoje taip pat: *žalvaris* – 1. tech. *латунь*, 2. (bronza) *бронза* LRKŽ₁ ir LRKŽ₂; *bronza* – *bronza*, *žalvaris* RLKŽ₁ I, *бронза* – 1. *bronza* (istorijoje ir *žalvaris*) RLKŽ₂ I. Toliau P. S. remiasi DŽ₁: „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ *bronza* yra „vario lydinys su alavu ir kitais metalais“, o *skaistvaris* – *žalvaris* „vario, alavo ir cinko lydinys, misingis“ GK 1958 1 16. Čia P. S. cituodamas dukart netikslus – iš tikrųjų DŽ₁ yra: *skaistvaris* žr. *žalvaris*, o prie aiškinimo nėra sinonimo *missingis* – priešingai: *missingis* žr. *žalvaris*, taigi *missingis* neteikiamas. DŽ₁ klaida: *žalvario* aiškinime neturi būti „alavo“ (beje, ją kartoja ir LE XXXV – net be „cinko“!).

Taigi *bronza* (ital. *bronzo* < pers. *biring* „varis“) yra tarptautinis terminas – pranc. *bronze*, angl. *bronze*, vok. *Bronze*, ček. *bronz*, lenk. *brąz*, latv. *bronza*, est. *pronks*, rus. *бронза*. Jokių sinonimų terminas neprivalo. Ir Bostono LE III jau 1954 m. *bronza* – „vario (Cu) su alavu (Sn) lydinio bendras pavadinimas“: *minkšta bronza* (94% Cu + 6% Sn), *bronza mašinoms* (90% Cu + 10% Sn), *patrankų bronza* (86% Cu + 14% Sn), *varpų bronza* (80% Cu + 20% Sn), taip pat specialiosios – *aliuminio bronza* (93% Cu + 7% Al), *manganinė bronza* (95% Cu + 5% Mn), dar *fosforinė bronza*, *silicio bronza*; ypač išsiskiria *raudonoji bronza* – su cinko priemaiša (nuo 2 iki 7%). 1977 m. LTE II pabrėžia: *bronza* – „vario lydinys su kt. chem. elementais, išskyrus lydinius su cinku (žalvarį) ir su nikeliu“, gali būti tik „dalis alavo pakeista cinku ir švinu“. Pati seniausia – *alavinė bronza*; vardinama dar *silicinė*, *aliumininė*, *švininė*, *berilinė*, *chrominė bronza*. ChŽ₂ *bronza* – 1. „Cu (>60%) lydinys su Sn ir kitų elementų priedais“. Visai ne *bronza* yra *auksinė bronza*, arba *mozaikinis auksas* ChŽ₂ –

„alavo disulfatas, SnS_2 , aukso spalvos kristalai“ LTE I (nors 2. „Cu ir Sn lydinys“ $\text{Ch}\check{\text{Z}}_2$).

Žalvaris yra „vario ir cinko lydinys“ $\text{D}\check{\text{Z}}_3$, „Cu ir Zn (4–45%), kartasi su kitų elementų priedais, lydinys“ – латунь, желтая медь; brass $\text{Ch}\check{\text{Z}}_2$, „vario lydinys, kurio svarbiausias legiruojantysis elementas yra cinkas“ LTE XII. LTE XII skiria: *vienfazis žalvaris* (turi iki 39% cinko) ir *dvifazis žalvaris* – 40–45% Zn, „be cinko, kartais dar turi alavo, aliuminio, švino, nikelio“. Kodėl LE XXXV *žalvaris* yra „vario ir alavo lydinys“, galima tik spėlioti (gal supainiojus panašius cheminius simbolius: alavas – Sn, cinkas – Zn).

Klausimas, ar *bronzos amžius*, ar *žalvario amžius*, sprendžiamas pragmatiškai: pradžioje vartota *bronzos* (prieš tai net *varis* – kai kur minimas trumpas *vario amžius*), bet *bronzos* (kaip ir *vario*) įrankiams būta per minkštos, todėl greitai radosi *žalvaris*. Įprasta buvo *bronzos amžius* – pranc. *âge de bronze*, angl. *the Bronze age*, vok. *Bronzezeit*, lenk. *epoka (okres) brązu*, latv. *bronzas laikmets*, rus. *бронзовый век*. Lietuvoje nusistovi dvivariantis pavadinimas *žalvario amžius*, *bronzos amžius* („imta gaminti įrankius iš bronzos ir žalvario“) LTE XII.

Žalvaris yra gyvas žodis – LKŽ Kartotekos duomenimis, daugiausia žemaičių, dainose – *žalvario varteliai*, *durelės*, *tiltelis*, *dalgelė*, net *lopšelis* – ir aukštaičių (ir *žalias varis*), *žalvarys* – keiksmas „žaltys“. Raštuose *žalvaris* vartotas žemaičių autorių – L. Ivinskio, S. Daukanto, M. Valančiaus, yra A. Juškos žodyne.

SinŽ laiko sinonimais: dominantė *žalvaris* ir *skaistvaris* knyg., *švitvaris* knyg., *missingis* sv. Tarmybės bendrinėje kalboje neretai virsta knyginiais žodžiais, jei nepaplinta šnekamojoje kalboje. *Švitvaris*, LKŽ XV duomenimis, yra Mažosios Lietuvos žodis – Lex 61, Q 344, C II 44, N, variantas *švitvaras* R, MŽ, N. *Skaistvaris*, LKŽ XII duomenimis, taip pat žinomas iš Mažosios Lietuvos – C II 44, H, R, MŽ, N, taip pat Bt Apr 1, 14, bet ir DP 581, o tikrai rytų aukštaičių forma *skaistavaris* – SD₁ 79, 172, SD₃ 179, 416, Ch 1 Moz 4, 22. Ir dainose plačiai: *Žalvarėlis padrebėjo*, *švitvarėlis paskambėjo* Klvd 216. *Skaistvario būbnaičiai*, *vario trimitaičiai* – *tos mane palydės*, *tos mane palinksmys* RD 94. *Skaistvario* daryba ir motyvacija yra gana aiški – *skaistus* 1. „žibantis, spindintis“, 2. „kuris ryškios spalvos“ LKŽ XII.

Švitvaris darybiškai greičiausiai siejasi su švitrus 1. „blizgantis, žibantis; šveitrus“ LKŽ XV.

F. Kuršaičio žodyne, kuris yra Mažosios Lietuvos leksikografijos viršūnė, matyti visa žodžių žalvaris, švitvaris, skaistvaris ir gelsvas varias vartoseną ir nyksena. Nyksenos priežastis – vokiečių kalbos poveikis. Žalvaris fiksuojamas jau kaip gyvojoje vartosenoje nežinomas žodis: [žálvaris, –io, Subst. masc. = misingė, Messing; bei Schl. grūnes Erz]. Ir visur Kuršaičio žodyne pirmoji jau misingė: βwītvaris, –io Subst. m. das Messing, in S. L. Flitter [LKŽ XV švitvaris 2. Trg, J, Rp „blizgutis, papuošalas“]; skaistvaris, –io Subst. m. das Messing, eigentlich Glanzkupfer. Jetzt gewöhnlich misingė; Messing, das, misingė. in Schriften auch: βwītvaris. io. skaistvaris. io. Taigi paprastai jau misingė, tik raštuose – ir švitvaris, skaistvaris. Tokia vartoseną – Kuršaitis ją fiksuoja, nors skolinių nemėgsta: Bronze, die, gēlswas wārias (bei Stallup. βpīzas), taigi bronzą nori vadinti lietuviškai.

Germanizmas misingis (vok. Messing), LKŽ VIII duomenimis, yra, greta švitvario ir skaistvario, matyt, vėliau paplitęs Mažosios Lietuvos „žalvario“ pavadinimas – R 255, ST 465, variantai – misingas N, misingė K, LB 13, pasistūmėjęs į Lietuvą ir plačiau. Misingis netgi temptas į tarptautinio žodžio rangą: 1936 m. TŽŽ misingis (vok.) – „vario ir cinko lydinys, žalvaris“, 1951 m. – „žalvaris (kai kas vadina skaistvariu); vario lydinys su cinku, kartais <...>“. DŽ₁ neįdrąsus norminimas – misingis žr. žalvaris (taip pat ir DŽ₂) neužkirto kelio ir 1969 m. TŽŽ dar įsidėti: misingis (vok. Messing) „žalvaris“, todėl DŽ₃ jau griežtai normina: misingis ntk. = žalvaris. Misingis nėra tarptautinis žodis, tik regioninis skolinys – liet. misingis, latv. mišīņš, est. messing (ir valgevask), ček. mosaz, lenk. mosiądz. 1943 m. VoLieŽ Messing – žalvaris, gelton-, skaist-, švitvaris.

Geltonvaris LKŽ III fiksuotas iš raštų.

Švitvaris bendrinėje kalboje labai mažai vartotas, nedėtas net į DŽ₁, DŽ₂, DŽ₃, nors ChŽ₂ minimas: švitvaris ntk. ↗ žalvaris.

Skaistvario likimas bendrinėje kalboje permainingas, galutinai dar gal nepaaiškėjęs. Kol žalvaris buvo sinonimizuojamas su bronzą, skaistvariu bandyta keisti misingį: 1919 m. LL mosiądz – skaistvaris; tik ne visi misingio, kaip matėme, kratėsi. Kai chemikai bronzą ir žalvarį

atskyrė, *skaistvaris* liko tik *žalvario* sinonimu: 1954 m. DŽ₁ *skaistvaris* žr. *žalvaris*, 1957 NdŽ III *skaistvaris* = *žalvaris*. Nors 1950 m. LKV priešingai: *žalvaris* = *skaistvaris* (ir *švitvaris* = *skaistvaris*), tik čia *skaistvaris* – tai „bronzė“: *skaistvaris*, *bronzė*; *bronzė* – „vario ir alavo lydinys, *skaistvaris*“. Bet 1958 m. P. S. siūlo: „Tačiau toliau būtų pravartu šiaip skirti: *skaistvaris* „gelsvas varis, vario ir cinko lydinys, misingis (ang. *brass*)“ ir *žalvaris* „raudonas, rausvai rudas varis ir alavo (cino) lydinys, bronzė“. Šitoks skirtumas ypač patogus mokslui: tuo būdu tikrai lietuviškai pavadinami ir griežčiau skiriami du visai skirtingi metalai – *skaistvaris* „misingis“ (cheminis ženklas: CuZn) ir *žalvaris* „bronzė“ (cheminis ženklas: CuSn)“ GK 1958 1 16. Kalbiškai šitaip būtų galima, jei būtų daroma grynoje vietoje, o ne perdaroma vartosena. Ne taip blogai, kad GK P. S. po 8 m. prieštariauja tam, kas jo su kolegomis teikta LKV; blogiausia, kad čia vartosena apverčiama: *žalvaris* autentiškai visada buvo vadinamasis „misingis“ (kaip tik todėl negalėjo virsti „bronzė“) – pats P.S. pripažįsta, kad autoritetingame NdŽ (redaguotame A. Salio) „*skaistvaris* laikomas *žalvario* lygmeniu“ GK 1958 1 16.

Noras nelaikyti *skaistvario* ir *žalvario* „lygmenimis“ kitaip pabandytas realizuoti LE – nors 1962 m. LE XXVII dar įprastai: *skaistvaris* žr. *žalvaris*, bet 1966 m. LE XXXV jau siūloma gana įdomiai skirti: *raudonasis žalvaris* – 85% Cu + 15% Zn, *geltonasis žalvaris*, arba *skaistvaris* – 65% Cu + 35% Zn.

Į klausimą, ar reikia taip skirti, kalbininkas negali atsakyti. Ar galima? Didelių kliuvinių nebūtų. Nors raudonumo šioje srityje daugoka. Jau minėta *raudonoji bronzė* (su cinko priemaiša) LE IV. Yra ir *raudonvaris* – „techniškas (raudonasis) varis“ DŽ₂, DŽ₃, taip pat ChŽ₁, ChŽ₂, PolŽ₂, RLKŽ₁ I, RLKŽ₂ II. *Raudonvaris* jau buvo prieš 100 metų M. Miežinio žodyne: *raudonvaris*, v. *varis* – latv. *kapars*, *sarkanajis varš*, lenk. *miedź czerwona*, rus. *медь, красная медь*; ten jau yra ir *žalvaris* – *misiņš*; *mosiādz*; *желтая медь* (ir *skaistvaris*, v. *žalvaris*) M. LKŽ XII *raudonvarį* fiksuoja iš žemaičių – Brs, Šts. Kodėl *varis* yra dar *raudonvaris*, jei pats „varis yra raudonai rusvas“ LTE XII? Taip, bet prieš tai būna juodas: „lydomas <...> vario šteinis [„nesuoksiduotas sulfidas“ ChŽ₁] atskiriamas nuo šlako ir oksis-

duojamas deguonimi – gaunamas *juodasis varis*, turintis 97,5 – 99% vario“ LTE XII. Kadangi tai yra tarpinis produktas, kokių *juodvairiu* neįvardijamas, yra tik *juodasis varis* „oksiduotasis Cu“ $\text{Ch}\check{\text{Z}}_1$, „CuO“ $\text{Ch}\check{\text{Z}}_2$ (panašiai *juodasis nikelis* „oksiduotas nikelis“ $\text{Ch}\check{\text{Z}}_2$).

Taigi ar ne per daug – *raudonoji bronz*a, *raudonvaris* ir dar *raudonasis žalvaris*? O kaip kitomis kalbomis *raudonasis žalvaris* ir *geltonasis žalvaris*, arba *skaistvaris*? Spalvų magija veikia, bet lemti turėtų mokslinis sąvokų skirstymas ir įvardijimas, o ne kalbos išgalės, nes jos tampo į visas puses. Antai net 1983 m. RLKŽ₂ II, nors *латунь* – *žalvaris*, bet jau *желтая медь* (*латунь* sinonimas! – J. K.) – *skaistvaris*: mat šalia *красная медь* – *raudonvaris*. Taigi *skaistvaris* ieško vietos, bet neranda.

LTE XII prie vienfazio žalvario minima atmaina, turinti 15 % cinko ir 0,5 % aliuminio – „gražios spalvos, lengvai auksuojamas ir emaliuojamas, iš jo daromi papuošalai, pasižymėjimo ženklai, monetos“, o tik iki 10% cinko turintis žalvaris – *tompakas*. LTE XI *tompakas* (pranc. *tombac* < malaj. *tambaga* – varis) – „žalvaris, kuriame yra 72–90% vario ir iki 10% cinko. 10 % cinko turintis žalvaris vadinamas *pusiau tompaku*. Raudonos (kai iki 3% cinko), geltonos (kai 10% cinko) spalvos“. Kai kurie užsienio žodynai nurodo ilgą kilmės virtinę: sanskr. → malaj. → isp. → pranc. → ol. Malajų k. formos įvairuoja – *tombaga*, *tambaga*, *tembaga*. Europos kalbose vyrauja *b* – pranc. *tombac*, ital. *tombacco*, angl. *tombac*, *tombak*, lenk. *tombak*. Rus. *томпак* nurodomas į vok. *Tompak*, tačiau 1985 m. TŽŽ, pakeitęs 1936, 1951 ir 1969 m. TŽŽ formą *tompakas* į *tombākas*, nurodo kaip tik vok. *Tombak*. Iš pokario *tombākas* yra jau 1950 m. LKV, PolŽ₂, ChŽ₂, DailŽ. LKŽ XVI *tombakas* (nei *tompakas*) nefiksuojamas (nors LKŽ XV *tāmbakas*, nurodomas iš NdŽ, KŽ, nekirčiuotas – M, L, Rtr., žr. *tombakas*), tačiau žinomas jau iš 1919 m. LL. NdŽ IV yra *tōmbakas* ir *tombākas*, taip pat *tombakinis*. *Tōmbakas* „prekystalis“ Plv, be abejo, yra tos pačios kilmės. Rus. *томпак* – *красная латунь*, taigi... *raudonasis žalvaris* (nors *raudonasis žalvaris* turi 15% cinko, *tombakas* – tik iki 10%, *pusiau tombakas* – daugiau kaip 10%)! O 1919 m. LL lenk. *tombak* – *tombakas*, *raudonvaris* (LKŽ XI nefikuota *raudonvaris* 2. „tombakas“). Lenkiškuose žodynuose *tombak*

kartais vadinamas *sztuczne zloto*. Toks, matyt, yra ir vakarų dzūkų dainų *tambakinis žiedelis: Už žiedelį tambakinį davė rublį sidabrinį* DrskD 245, LTR (Lp) (LKŽ XV).

Baigiant būtų galima pridurti, kad paprastojoje kalboje *varis* (ir *varys*; Mažosios Lietuvos *varas*; taip pat jos *varias*, vartotas ir M. Daukšos bei K. Sirvydo; M. Valančiaus ir M. Slančiausko *vāriai*) reiškia ir elementą, ir jo lydinį – „rausvai gelsvos spalvos metalas (Cu); žalvaris, bronz“ LKŽ XVIII.

4. Ir taurieji, ir brangieji metalai, bet ne tas pat

Chemijoje yra *taurieji metalai* – auksas, platina, iridis, osmis, sidabras, paladis, rodis, rutenis – „chemiškai atsparūs“ DŽ₃, tiksliau – nepaprastai atsparūs oksidacijai ir silpnoms (kai kurie – visoms) rūgštims („*Auksas* yra taurus, neveiklus metalas, negendąs nei ore, nei nuo rūgščių ar šarmų“ LE I). Tai grynai metalai. Grynai naudojami chemijos pramonėje, elektrotechnikoje, medicinoje, fotografijos ir kino technikoje. Chemiškai viskas aišku, o kalbiškai – kodėl *taurieji*?

DŽ₃ *taurus* 1. „lemtas, doras“: *taurus žmogus*, 2. „kilnus“: *taurios mintys*. LKŽ XV *taurus* pateikiamas ir iš gyvosios kalbos: 2. „doras, lemtas, valyvas“: *Šis sūnus tauresnis už kitus vaikus* Tr. *Netauri, pikta mergaitė* Rm. *Mūsų šuo baisiai netaurus* (piktas) Vel; 3. „geras, tinkamas, prideramas, toks, kokio reikia“: *Neturiu taurios drapanos, negaliu išeit, turiu būt namie* Ukm. Yra galūnės abstraktas *taura* – 3. „nauda, gerumas, dora“: *Paršeliai nėjo tauron* (negijo, nesitaisė) Rm. ^ *Už tvoros nēr (nėra Vad) tauros* SkrT. Yra sudaiktavardėjusi *tauróji* „gerumas, gerovė“: *Iš jo nēr taurosios: serga ir serga* Ėr. Plačiau, šakotą semantiką turi veiksmažodžiai *tauruoti* 1. „gerai augti, tarpti, vešėti“: *Rugiai gerai tauruoja* Prn. *Šįmet gyvuliai gerai tauruoja* Dkš [ir *taurauti*: *Jis pats taurauja ir viskas* (gyvuliai, medžiai, javai) *jo taurauja* J. Jabl]; 2. „gerai gyventi, klestėti“: *Bepig jam tauruoti, kai pastatė tėvas ant kojų* Vvr [ir *taurauti*: *Aš negyvensiu, ale ir tu netauraisi* Kš]; 3. impers. „padėti; sektis“: *Dabar lietaus pakankamai, o javam labai tauruoja* Gdl. *Ir jam tenai gerai tauruoja* Pkn; 4. „linksmintis“: *Jaunimas per vestuves tauruoja* Prn [ir *taurauti* 3. „draugauti“: *Petras su*

Jonuku taurauja Ss]. Neatsiejamasi čia ir *taūrintis* „keltis (iš miego)“ Vlk ir metatoninis ²*táurinti* 1. „gabenti, dėti į kokią vietą“ Ds; 2. // „taisyti, rengti ką daryti“: *Viena višta jau perėt táurinas* Trgn. *Vėlinias jau táurinas jį praryt* (ps.) Mlt; ²*užtáurinti* 1. „užkelti, uždėti“ Trgn, Ds; 2. „užlipti, užlipti“ Trgn, Ds ir kt., beje, turintis su būdvardžio *taurus* sinonimu *kilnus* susijusį apytikslį reikšmės atliepinį *kilnyti* 1. „kilnoti“ J; 2. refl. „rengtis, ketinti (kur vykti, ką veikti)“: *Aš jau kilnijuos pradėti tą darbą* Skr (LKŽ V). Čia pridera, nors ir gero- kai nutolęs, *taūras*, „siejamas su ide. šaknies žodžiais, kurių pirminė reikšmė buvusi „tinti, didėti; stiprus“. Be to, panašių pavadinimų pasitaiko ir semitų kalbose“ LKK 35.

Taigi *tauriųjų metalų* ne cheminė, o paprastoji motyvacinė reikš- mė būtų „gerieji metalai“. Gal todėl ir nepavyko *inertinių dujų* keiti- mas *tauriosiomis* – jų gerumas nėra labai akivaizdus.

Juvelyrikoje ir kitur dažnai vartojamas terminas *brangieji meta- lai*. Beje, skiriasi ne tik vartojimo sritis, bet ir sąvokos turinys bei apimtis: juvelyriniams dirbiniams dažniausiai naudojami ne grynai taurieji metalai (ir ne visi iš jų) „dėl menko stiprumo ir atsparumo dilimui“ LTE V, o *juvelyriniai lydiniai* – „tauriųjų metalų (aukso, si- dabro, platinos, paladžio) lydiniai vienu su kitais ar su jų pakaitalais (dažniausiai variu)“ LTE V. Beje, *juvelyriniai lydiniai* yra tik specia- lūs terminas, o šiaip jie vadinami *brangiaisiais metalais*, nes *metalai* – „platesne prasme – ir iš jų sudaryti lydiniai“ LTE VII. Grynas auk- sas – ryškiai geltonas, o per pusę su sidabru – šviesiai geltonas; tu- rintis 20–40% sidabro – žalsvai geltonas; su variu – rausvai geltonas; su platina – baltas; 583 prabos (reiškia aukso promilės) auksas, turintis 235% vario, 122% nikelio, 60% cinko, vadinamas *baltuoju auksu* (visai kas kita laikraštinė metafora *baltasis auksas* „medvil- nė“).

Brangiųjų metalų motyvacija aiški – plg. *brangakmeniai* (taip pat *pusbrangiai akmenys*), *brangenybės*, *brangmedis* „riešutmedis, raudon- medis ir kt.“, *brangiakailiai žvėreliai*.

Taigi skiriasi sąvokos daugelyje kalbų – *taurieji metalai*, rus. *благородные металлы*, ang. *noble* (ret. *non-reactive*) *metals*, latv. *cēlmetāli* ir *brangieji metalai*, rus. *драгоценные металлы*, angl. *pre-*

cious metals, latv. *dārgmetāli*. Kai kurios kalbos yra apibendrinusios vieną terminą – vok. *Edelmetalle*, arba *edle Metalle* (ir *brangakmenis* – *Edelstein*, *brangmedis* – *Edelholz*), lenk. *metale szlachetne*, o pranc. *metaux précieux*. Tai nėra lengvas skirtumas, todėl verčiant pasitaiko klęsti. Lietuviškai ilgai buvo neskiriama – ChŽ₁ tik *taurieji metalai*. PolŽ₂ ir *благородный*, ir *драгоценный металл* – tik *taurusis metalas*. DŽ₂ yra abeji, bet skirtumas neišryškintas: prie *metalas* – *taurieji metalai* (auksas, sidabras, platina ir kt.), prie *brangus* – *brangieji metalai* (auksas, sidabras), prie *taurus* – *taurieji (brangieji) metalai*; DŽ₃ šiek tiek paryškinta: prie *taurus* – *taurieji* (chemiškai atsparūs) *metalai*. ALChŽ ir *noble metal*, ir *precious metal* – tik *taurus* (! – J. K.) *metalas*. ChŽ₂ be skirtumo – *taurieji metalai*, *brangieji metalai* – *благородные металлы*, *драгоценные металлы*; *noble metals*, *precious metals*.

Įdomu pažymėti beveik netyčia aptiktą (LKŽ XII nefiksuota) K. Almino 1943 m. VoLieŽ bandymą: *edel metall* – *brangusis (skaistusis) metalas*. Iš tikrųjų *skaistus* 8. „doras, taurus“ Mž 84, I, P, Vd (variantai *skaistas* Mž 333, *skaistčias* S. Dauk), tai pat *skaistinti* 3. „kilninti, taurinti“ Vaižg, *nuskaistinti* 2. „padaryti taurų, kilnų“ J. Balč (LKŽ XII). Beje, ir *švitrus* 4. „kilnus(?)“ S. Dauk (LKŽ XV).

Trumpos norminamosios išvados

1. Bendrinėje kalboje ir terminijoje vartojamas ir vartotinas baltiškasis veldinys *ketūs*, o ne tarmėse paplitusi aiški slavybė *špižius*. Latvių kalba, nors irgi turi išlaikiusi *ķets*, į bendrinę kalbą plačiai įsileido slavybę *čuguns*.

2. Baltų ir slavų bendrybė *álvas*, žinoma nuo seniausių raštų, į bendrinę kalbą nepateko (būta labai pavėluotų bandymų). Joje vartojamas *álvo* slaviškasis giminaitis – slavybė *alavas*, irgi žinomas jau iš seniausių raštų. Šiek tiek bandyta vartoti ir lenkybę *cina*, fiksuotą jau seniausiuose raštuose, ir gal kiek naujesnę vokietybę *cinas*.

3. Vario ir alavo lydinys įvardytas tarptautiniu skoliniu *bronzą*. Vario ir cinko lydinys terminijoje vadinamas gyvosios kalbos žodžiu, populiariu liaudies dainose – *žalvaris*, nors bandyta vartoti ir nyks-

tančius Mažosios Lietuvos žodžius *švitvaris* ir *skaistvaris* (rytų aukštaičių ir senųjų raštų *skaistavaris*). Ten juos stūmė vokietybė *missingis* (*missingė, missingas*), veržėsi net į bendrinę kalbą (tai – regioninis skolinys: latv. *misinš*, est. *messing* (ir *valgevask*), ček. *mosaz*, lenk. *mosiądz*). Būta siūlymo *skaistvariu* vadinti *geltonąjį žalvarį* (65% Cu + 35% Zn). Retesnis terminas *raudonvaris* „techniškasis (raudonasis) varis“. *Raudonvariu* bandyta vadinti ir žalvario atmaina *tombakas*.

4. Chemijoje yra tik *taurieji metalai*, juvelyrikoje – *brangieji metalai*. Skiriasi ir sąvokų turinys bei apimtis. Taip skiriama daugelyje kalbų, nors kai kurios apibendrinusios vieną katrą pavadinimą (net „brangieji“).

Gauta 1998 09 07

Sutrumpinimai

- ALChŽ – Talačka V. Anglų–lietuvių kalbų chemijos ir cheminės technologijos žodynas. K., 1994.
- K. Būg RR – Būga K. Rinkiniai raštai. V., 1958, T. 1. 1959, T. 2. 1961, T. 3. Straipsnyje vartojami ir K. Būg RR sutrumpinimai.
- ChŽ₁ – Daukšas K. Chemijos žodynas. V., 1960.
- ChŽ₂ – Chemijos terminų aiškinamasis žodynas / Ats. red. Z. Mačionis. V., 1997.
- DailŽ – Dailės žodynas. V., 1998.
- DŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: DŽ₁ – I leid., V., 1954. DŽ₂ – II leid., V., 1972. DŽ₃ – III leid., V., 1993.
- FrnW – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Göttingen, 1955–1965.
- GK – „Gimtoji kalba“.
- IKI – Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984, Т. 2.
- J. Jabl R – Jablonskio raštai/ Redagavo J. Balčikonis. K., 1935, T. 4.
- KarŽ – Kariškas lietuviškai–rusiškai ir rusiškai–lietuviškai žodynėlis. K., 1919.
- KP – Kalbos patarėjas / Paruošė L. Dambrauskas, redagavo A. Salys ir Pr. Skardžius. K., 1939.
- KPP – Kalbos praktikos patarimai / Sudarė A. Pupkis: KPP₁ – I leid., V., 1976. KPP₂ – II leid., V., 1985.
- LA – „Lietuvos aidas“.
- LaKV – Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga, 1933–1934, 10 sēj.

- LaLieŽ – Balkevičius J., Kabelka J. Latvių–lietuvių kalbų žodynas. V., 1977.
- LE – Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1953, T. 1. 1954, T. 3. 1954, T. 4. 1956, T. 7. 1962, T. 27. 1966, T. 35.
- LEnc – Lietuviškoji enciklopedija. K., 1933, T. 1.
- LEV – Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. Rīga, 1992, 1. sēj.
- LieLaV₁ – Bojāte A., Subatnieks V. Lietuviešu–latviešu vārdnīca. Rīga, 1964.
- LieLaV₂ – Balkevičs J., Balode L., Bojāte A., Subatnieks V. Lietuviešu–latviešu vārdnīca. Rīga, 1995.
- LieVoŽ – Paškevičius J. Lietuviškai vokiškas žodynas. K., 1943.
- LKL – Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos leksika. V., 1990.
- LKV – Lietuvių kalbos vadovas /Sudarė Pr. Skardžius, St. Barzdukas, J. M. Laurinaitis. Bielefeld, 1950.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. V., 1941, T. 1, I leid., 1968, II leid. 1947, T. 2, I leid., 1969, II leid. 1956, T. 3. 1959, T. 5. 1970, T. 8. 1978, T. 11. 1981, T. 12. 1991, T. 15. 1995, T. 16. 1997, T. 18.
Straipsnyje vartojami ir šio žodyno sutrumpinimai.
- LotŽ – Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Москва, 1986.
- LRKŽ – Lyberis A. Lietuvių-rusų kalbų žodynas: LRKŽ₁ – I leid., V., 1971. LRKŽ₂ – II leid., V., 1988.
- LTE – Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1976, T. 1. 1977, T. 2. 1979, T. 5.
- LVBV – Latviešu valodas biežumu vārdnīca. Rīga, 1966, 1. sēj. Tehnika un rūpniecība, 1. d. 1969, 2. sēj. Laikraksti un žurnāli, 1. d. 1971, 4. sēj. Zinātne.
- LVIBV – Latviešu valodas inversā biežumu vārdnīca. Rīga, 1976.
- LVKJ – Latviešu valodas kultūras jautājumi. Rīgā, 1965, 1.
- LVV₁ – Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 1987.
- LVV₂ – Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 1973, 2. sēj. 1980, 4. sēj.
- ME – K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīca /Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā, 1925–1927, 2. sēj.
- MLTE – Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1968, T. 2.
- MTME – Metalu tehnoloģija un mašīnu elementi. Rīgā, 1958.
- NdŽ – Lietuvių rašomosios kalbos žodynas / Sudarė M. Niedermann'as, A. Senn'as, F. Brender'is ir A. Salys. Heidelberg, 1957, T. 3. 1963, T. 4. 1968, T. 5.
- PolŽ₁ – Rusų–lietuvių kalbų politechninis žodynas /Ats. red. A. Novodvorskis. V., 1959.
- PolŽ₂ – Rusų–lietuvių kalbų politechnikos žodynas / Sudarė G. Daugėla. V., 1984.
- RLKŽ₁ – Rusų–lietuvių kalbų žodynas / Paruošė V. Baronas, V. Galinis. V., 1967, T. 1.

- RLKŽ₂ – Rusų-lietuvių kalbų žodynas / Sudarė Ch. Lemchenas. V., 1983, T. 2.
- SinŽ – Lyberis A. Sinonimų žodynas. V., 1980.
- SNŽŽ – Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis / Sudarė J. Šlapelis. Tilžė, 1907.
- STŽŽ – M. ir S. Svetimų ir tarptautiškų žodžių žodynelis. Šiauliai, 1923.
- TechŽ₁ – Maciejauskas J. Techniko žodynelis. K., 1920.
- TechŽ₂ – Novodvorskis A. Techninis žodynas. K., 1949.
- TLE – Tarybų Lietuvos enciklopedija. V., 1986, T. 2.
- TV – Terminologijos vagos. V., 1994, 1.
- TŽŽ – Tarptautinių žodžių žodynas: K., 1936. V., 1951. V., 1969. V., 1985.
- VoLieŽ – Vokiškai lietuviškas žodynas / Naujai paruošė K. Alminas. K., 1943.

Skaitmenys visur žymi metus, numerius (romėniškieji – tomas), puslapius.